

بررسی موانع تحقق بودجه‌ی عمرانی استان تهران طی چهار سال برنامه‌ی چهارم توسعه (مطالعه‌ی موردی سازمان‌های عمرانی: اداره کل راه و ترابری، اداره نوسازی و توسعه مدارس، سازمان مسکن و شهرسازی، سازمان صنایع و معادن)

دکتر کرم الله دانش فرد^۱؛ حاجیه رجبی فرجاد^۲*

دریافت: ۸۹/۴/۱۰ ، پذیرش: ۸۹/۶/۱۵

چکیده

این تحقیق به بررسی دلایل تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی استان تهران طی چهار سال اول برنامه‌ی چهارم توسعه (۸۴-۸۷) با مطالعه‌ی موردی: سازمان مسکن و شهرسازی استان تهران، سازمان صنایع و معادن استان تهران، اداره کل راه و ترابری استان تهران و اداره کل نوسازی مدارس استان تهران می‌پردازد. هدف از این تحقیق، شناخت مشکلات موجود در راه تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی در استان تهران و شناخت عوامل بازدارنده، بررسی مسائل اجرای بودجه از نظر تخصیص بودجه، شناسایی موانع تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی در مراحل خرج و جلب توجه مسئولان به توانایی سازمان اداری و تشکیلات در پشتیبانی از اجرای بودجه است. روش استفاده شده در تحقیق، روش پیمایشی (زمینه‌یابی) و ابزار گردآوری اطلاعات، پرسشنامه است که روایی آن از طریق بررسی محتوایی به وسیله‌ی صاحب‌نظران تأیید شد و پایایی آن از طریق محاسبه آلفای کرونباخ صورت گرفت که مقدار آن در این پژوهش ۰/۹۶۵۷ است. جامعه‌ی آماری، کارکنان بخش مالی، سازمان مسکن و شهرسازی استان تهران، سازمان صنایع و معادن استان تهران، اداره کل راه و ترابری استان تهران و اداره کل نوسازی مدارس استان تهران، و شیوه‌ی نمونه‌گیری با توجه به شرایط سازمانی محقق تمام شماری است، که برای تجزیه و تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ی کارکنان مالی، اعتباری، بودجه، ذیحساب و مدیر ستادی - که تعداد آن‌ها در همه‌ی سازمان‌های یادشده ۵۳ نفر است - از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن و تحلیل واریانس یک‌طرفه ANOVA استفاده شده است. نتیجه‌ی تحقیق بیانگر این است که میان متغیرهای مستقل (تأخیر در تخصیص اعتبار، بوروکراسی، زمان پیش‌بینی برنامه‌ها، مسائل ساختاری درون سازمانی، مراحل خرج، برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی) و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی و یا تأخیر در اجرای این بودجه رابطه‌ی معناداری وجود دارد. این مطالعه نشان می‌دهد عامل مراحل خرج، بیشترین تأثیر را در تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی و یا تأخیر در اجرای این بودجه در سازمان‌های مورد مطالعه دارد.

واژگان کلیدی: بودجه عمرانی، اعتبار تملک دارایی‌های سرمایه‌ای، بودجه، بودجه‌ریزی، برنامه چهارم توسعه.

Reviewing the Reasons for not Achieving the Construction Budget within Four Years in Tehran Fourth Development Plan (Case Study: Civil Road Transportation- Office of Reconstruction and Development Schools- Housing and Urbanizing- Industrial Organization Mines)

K. Danesh Fard, Ph.D & H. Rajabi Farjad

Abstract

This study examines the reasons for non-realization of developmental budgets of Tehran Province within the first four years of the Fourth Development Plan (87-84) via a case study on: Tehran Province Housing and Urbanizing, Mines Industries Organization, Road and Transportation, Renovating Schools Office. The purpose of this research is to identify the problems on the way of non-realization of developmental budgets at Tehran Province and identification of obstacles in this regard. Reviewing issues regarding the implementation of the budget funding, identifying the barriers to the realization of developmental budget, identifying obstacles at the operating cost process and attracting the of-

^۱ استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم تحقیقات تهران

^۲ کارشناسی ارشد مدیریت دولتی گرایش مالی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد علوم تحقیقات تهران

* پست الکترونیکی نویسنده اصلی: hajieh_rajabi@yahoo.com

officials' attention to the organizational and administrative capacities to support the implementation of the budget are the other concerns. Research methods used here is the survey method and data collection instrument is a questionnaire that its content validity is confirmed by the experts and its reliability is calculated through Cronbach alpha as 0.9657 in this study. Statistical community includes the Financial Department, Housing and Urbanizing, Mines Industries Organization, Road and Transportation, Renovating Schools Office staff at Tehran Province. The sampling technique is based on the organizational conditions and depends on credit, budget, inventory departments staff and the headquarter managers totals to 53; One-way ANOVA and Spearman Correlation Coefficient Formule were applied. The findings of this research show that there is a significant correlation among the independent variables (delay in budget allocation, bureaucracy, predetermined schedules, inner-organizational structural problems, inappropriate evaluation of developmental budget) and non-realization of developmental budget or the delay in implementation of this budget. This research shows the operating cost process variable is the most influential factor in non-realization of developmental budget and/or delays in implementing this budget in the organizations under the study.

Key words: *construction budget, credit capital assets acquisition, budget, budgeting, the Fourth Development Plan*

مقدمه

با مطالعه نقش دولت و اندیشه‌های اقتصادی درمی‌یابیم که مفهوم بودجه از زمان پیدایش تاکنون تغییر زیادی کرده است. با گذشت زمان، اهمیت بودجه در اداره‌ی اقتصاد ملی بیش از پیش آشکار شده، به گونه‌ای که در دهه‌های اخیر توجه روزافزون کشورهای صنعتی و در حال توسعه به اهمیت ساختار بودجه‌ای و ضرورت یکپارچگی و هماهنگی سیاست‌های مالی عمومی با مجموعه‌ی اقتصاد ملی مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، بودجه، شاه‌رگ حیاتی دولت و کسب منابع و چگونگی تخصیص آن به آحاد جامعه، انگیزه اصلی تهیه و تنظیم بودجه‌ی دولت است. بودجه^۱ به عنوان یکی از ابزارهای مهم دولت جهت تحقق برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت مورد توجه حاکمان و دولتمردان است. دیدگاه سنتی، بودجه را یک برنامه‌ی مالی کوتاه‌مدت می‌داند که نحوه‌ی دخل و خرج دولت در آن بیان شده بود، اما ضرورت نظارت و ارزیابی بر فعالیت‌های دولت به‌وسیله‌ی سازمان‌های مسئول نظارت مانند پارلمان یا قوه‌ی قضاییه و همچنین ضرورت پاسخگویی دولت سبب شده است به بودجه توجه بیشتری شود و به عنوان عاملی برای اتصال و ابزار اجرایی کردن برنامه‌های کلان باشد. بودجه و بودجه‌ریزی^۲ را انتخاب‌هایی میان گزینه‌هایی که ممکن است با استفاده از اصول و قواعد معین به عمل آید، می‌دانند. (شیرینی‌نژاد ۱۳۸۷: ۲۱)

طبق ماده‌ی یک قانون محاسبات عمومی مصوب سال ۱۳۶۶ بودجه‌ی عمومی دولت شامل سه قسمت است، پیش‌بینی دریافت‌ها و

منابع تأمین اعتبار که به طور مستقیم یا غیرمستقیم در سال مالی قانونی بودجه به‌وسیله‌ی دستگاه‌ها از طریق حساب خزانه‌داری کل اخذ می‌شود؛ پیش‌بینی پرداخت‌هایی که از محل درآمدهای عمومی یا اختصاصی برای اعتبارات جاری و عمرانی در سال مربوط انجام می‌دهند؛ و نیز بودجه‌ی شرکت‌های دولتی و بانک‌ها و مؤسساتی که با عنوانی جز عنوانین یادشده در بودجه‌ی کل کشور منظور شود.

دولت هر سال باید سیاست‌های کلان اقتصادی و مالی و نیز پیش‌بینی کلی دریافت‌ها و پرداخت‌های خود را با توجه به هدف‌ها و سیاست‌های برنامه برای سال بعد مشخص و معین سازد تا بودجه‌ی سال بعد بر اساس آن تنظیم شود. (اتحاد ۱۳۵۴: ۲۷).

سرمایه‌گذاری عمرانی دولت مقدمه‌ی ضروری کارکرد مولد بخش خصوصی است، مشروط بر آن که خود با بهره‌وری، همراه و از نظر حجم و ترکیب با وضعیت کلان اقتصادی سازگار باشد. (توکلی ۱۳۸۶: ۱۵).

میزان قابل توجهی از سرمایه‌گذاری دولت را اعتبارات عمرانی که از محل بودجه‌ی سالیانه به استان‌ها اختصاص می‌یابد، تشکیل می‌دهند. این نوع اعتبارات به دودسته تقسیم می‌شوند؛ اعتبارات عمرانی استانی و اعتبارات عمرانی ملی. تصمیم‌گیری درباره [چگونگی توزیع و هزینه‌کرد اعتبارات استانی به عهده‌ی مقامات محلی در استان‌ها است و طرح‌های عمرانی استانی، طرح‌هایی هستند که منافع ناشی از اجرای آن‌ها نصیب مردم ساکن یک استان می‌شود، اما تصمیم‌گیری درباره‌ی اعتبارات ملی از سوی مرکز و به‌صورت متمرکز انجام می‌پذیرد. (موسی‌خانی ۱۳۸۰: ۱۹۷)

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

کلارک^۱ براین باور است، که سرمایه‌گذاری ممکن است در یک فصل (ماه، فصل، سال و...) یا در چند دوره انجام گیرد. با توجه به ضرورت محاسبه‌ی ارزش کنونی سرمایه‌گذاری، افزون بر دریافت‌ها و پرداخت‌های جاری، تعیین زمان به انجام رسانیدن هزینه‌های مربوط به سرمایه‌گذاری نیز ضروری است.

هال^۲ برنامه‌ریزی را چنین تعریف می‌کند که برنامه‌ریزی قصد دستیابی به هدفی است و برای این منظور اقدام‌های لازم با نظم و ترتیبی خاص به دنبال هم چیده می‌شوند. ابتهاج به عنوان بنیانگذار برنامه‌ریزی در ایران در خاطرات خود می‌نویسد: تا زمانی که برای کارهایمان نقشه‌ای نداشته باشیم، وضع مملکت درست نخواهد شد.

از ویژگی برنامه چهارم توسعه^۳ اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۸۴-۸۹) گنجانده شدن برنامه میان مدت در چهارچوب چشم‌انداز بلندمدت بیست ساله‌ی کشور است. بنابراین، سند برنامه‌ی چهارم توسعه با چهار هدف کلی تهیه شده است؛ توسعه‌ی دانش پایه، عدالت‌محور و در تعامل با جهان، تأمین امنیت مطمئن ملی و بازدارندگی همه جانبه، صیانت از هویت فرهنگ اسلامی- ایرانی، حاکمیت مؤثر و استقرار دولت شایسته. (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ۱۳۸۲: ۱)

جهت‌گیری‌های اصلی بخش بودجه دولت براساس برنامه‌ی چهارم توسعه و سیاست‌های کلی نظام و مضامین قانون برنامه چهارم توسعه به شرح زیر است: اصلاح، بهینه‌سازی و شفاف‌شدن ساختار بودجه کل کشور، تأمین اعتبارات هزینه‌ای از محل درآمدهای غیر نفتی به گونه‌ای که تا پایان برنامه‌ی چهارم، اعتبارات هزینه‌ای دولت به طور کامل از طریق درآمدهای مالیاتی و سایر درآمدهای غیر نفتی تأمین شود. اصلاح نظام بودجه‌ریزی از روش موجود به روش هدفمند و عملیاتی و به صورت قیمت تمام‌شده خدمات. (معاونت برنامه‌ریزی ۱۳۸۶: ۲۷۵)

طرح‌های عمرانی در تعریف قانونی خود متضمن انجام مطالعات توجیهی فنی، اقتصادی یا اجتماعی و مشخصات مالی، زمان‌بندی اجرا، نحوه‌ی بهره‌برداری و ارتباط روشن با هدف‌های برنامه‌ی عمرانی آشکار است. ماده ۲۱ قانون برنامه و بودجه مسئولیت تهیه و اجرای طرح‌های عمرانی را به عهده‌ی دستگاه‌های اجرایی می‌گذارد. (دفتر مطالعات ۱۳۸۱: ۲۱۳).

طرح‌های عمرانی در ادبیات امروزی، طرح‌های تملک دارایی سرمایه‌ای نام دارد و مقصود آن است که هزینه‌های عمرانی به دارایی مولد تبدیل می‌شود. این نامگذاری وقتی درست است که سرمایه‌گذاری در زمان معقول به بهره‌برداری برسد، در غیر این

صورت زبان‌های اقتصادی و اجتماعی پدید می‌آید (توکلی ۱۳۸۶: ۲۹).

دیاموند^۴ آثار اجزای مخارج دولت بر رشد اقتصادی را بررسی کرده است. براساس برخی از نتایج این تحقیق، در طبقه‌بندی مصارف سرمایه‌ای، مخارج سرمایه‌ای زیر بنایی (همچون حمل و نقل) و بخش اجتماعی و آموزشی اثر مثبتی بر نرخ رشد اقتصادی داشته است.

مطالعات فدریک^۵ در آفریقای جنوبی با اطلاعات بیش از یک قرن نشان داده است. هزینه زیربنایی دولت به شکل مستقیم و غیرمستقیم از طریق افزایش بهره‌وری نهایی سرمایه، بر تقویت سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و رشد اقتصادی تأثیرگذار است.

دیواراجان^۶ و همکارانش با استفاده از اطلاعات ۴۳ کشور طی بیست سال، کوشیدند ارتباط هزینه‌های جاری و سرمایه‌ای دولت و رشد را به دست آورند. نتایج، بیانگر آن است که افزایش سهم هزینه‌های جاری موجب رشد می‌شود و هزینه‌های سرمایه‌ای اثر منفی بر رشد سرانه خواهد گذاشت.

سلجوقی (۱۳۷۰) در بررسی مشکلات طرح‌های عمرانی دولت به این نتیجه می‌رسد که ۹۰ درصد طرح‌های بدون توجیه کارشناسی با فشار قانونی یا غیر قانونی آغاز می‌شود. این محقق اظهار می‌دارد که تا آن زمان هیچ نماینده‌ای نبوده است که اجرای طرحی را از دستگاه اجرایی خواسته و آن طرح در لایحه‌ی بودجه دولت گنجانده نشده باشد.

بررسی مطالعات توکلی (۱۳۸۶) در کشور نشان می‌دهد که بیشتر پروژه‌های عمرانی در حجم بالا، بدون تناسب با ظرفیت‌های مختلف صورت می‌گیرد که منجر به تأخیر غیر معقول زمان احداث و همچنین متحمل شدن هزینه‌های زیادی از نظر اقتصادی و اجتماعی می‌شود و همچنین هزینه‌های عمرانی به جای کمک به بهره‌وری و رشد، مانع رشد و سبب افزایش نارضایتی اجتماعی از دولت است.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی (۱۳۸۴) در بررسی مشکلات طرح‌های عمرانی دولت به این نتیجه می‌رسد که پیمانکاری و مشاوره نیز مشکلات زیادی دارد و در زمینه‌هایی مانند نفت و گاز، نیرو و مخابرات، کشاورزی، و آب‌زبان و صنعت و معدن، نارسایی زیاد است.

حلاج نیشابوری (۱۳۸۴) در بررسی مشکلات طرح‌های عمرانی معتقد است که همواره یک سوم اعتبارات تصویب شده، تخصیص داده نمی‌شود و یک سوم طرح‌های عمرانی غیر قابل تحقق است.

توکلی (۱۳۸۶) بر این باور است که ضعف مدیریت اجرایی دستگاه‌های دولتی و تناسب نداشتن حجم کاری در دست اجرا با ظرفیت اجرایی، عامل تأخیر در به پایان رساندن پروژه‌های عمرانی

است.

میلر و روسک^۱ تأثیر سیاست‌های مالی گوناگون بر رشد اقتصادی و محدودیت‌های بودجه‌ی دولت را بررسی کرده‌اند. براساس برخی از نتایج این تحقیق، بعضی از بخش‌ها مانند دفاع، آموزش، بهداشت و رفاه و امنیت اجتماعی تأثیر زیادی بر رشد اقتصادی داشته است. همچنین مخارجی مانند خدمات و مشاغل اقتصادی، حمل و نقل و ارتباطات و دیگر بخش‌ها، به اندازه‌ی موارد یادشده بر رشد اقتصادی تأثیر نداشته است.

تی سوت سومی^۲ و همکارش در بررسی مسائل اقتصادی پروژه‌های حمل و نقل از جمله احداث راه‌آهن نشان دادند که با استفاده از مدل آماری فاصله‌ای (مدل‌سازی فاصله‌ای) می‌توان برای برآورد دقیق پروژه‌های عمرانی سود جست.

ویل^۳ بر این باور است که مشکل عمده‌ای که صنایع در پروژه‌های عمرانی با آن روبه‌رو هستند، ناتوانی آن‌ها در جذب افراد جدید است. این ناتوانی به دلیل کمبود سطح مهارت کارگران و آموزش ندیدن افراد و همچنین منسوخ شدن آموزش آن‌ها و روبه‌رو شدن با تکنولوژی جدید است.

وارونکان^۴ و همکارش در بررسی‌هایی که در تایلند انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که بسیاری از کشورهای در حال توسعه و تازه صنعتی شده قابلیت‌های مدیریتی و فنی ندارند. برای انجام پروژه‌های عمرانی بزرگ و پیچیده قابلیت مدیریتی و فنی ندارند.

رحیمی بروجردی (۱۳۸۶) در بررسی مشکلات عملکرد اعتبارات عمرانی دولت در بخش حمل و نقل به این نتیجه می‌رسد که توجه به چگونگی تخصیص اعتبارات عمرانی دولت در بخش حمل و نقل در استان‌ها امری ضروری است. همچنین نتایج تخمین به روش نوین اقتصادسنجی نشان می‌دهد که چگونگی تخصیص اعتبارات در این بخش در میان استان‌ها تأثیر معناداری بر رشد اقتصادی به دنبال نداشته است، به عبارتی دیگر، استان‌ها از الگویی واحد در هزینه کردن اعتبارات عمرانی تخصیص‌یافته پیروی نکرده‌اند. از سویی دیگر، عملکرد اعتبارات عمرانی استان‌ها در بخش حمل و نقل به طور مستقیم از رشد اقتصادی تأثیر پذیرفته است.

داوری (۱۳۸۴) به این باور است که مقررات کنونی طرح‌های عمرانی کاملاً یک جانبه تدوین شده است. وی علت واقعی این امر را در یک‌سو نگرانی حکومت و نحوه‌ی نگرش آن‌ها به مردم در زمان تدوین این مقررات می‌داند. او همچنین بیان می‌کند که دستگاه‌های اجرایی درباره‌ی تأمین اعتبار یا تکمیل نقشه‌های پروژه‌های مطمئن نیستند و به انعقاد قرارداد با پیمانکار اقدام و دولت و پیمانکاران را با مشکلاتی روبه‌رو می‌کنند.

بررسی مطالعات انجام شده در کشور نشان می‌دهد که ازجمله مشکلات طرح‌های عمرانی، توجه نکردن به سه بعد یعنی زمان، هزینه و کیفیت است که این سه، مؤلفه‌های اساسی تضمین موفقیت انجام یک پروژه هستند. به عبارت دیگر، موفقیت در پروژه به معنای انجام آن در زمان معین با هزینه‌ی پیش‌بینی‌شده و کیفیت مقرر است که باید منطبق با رعایت ملاحظات زیست‌محیطی به انجام برسد. اگر کیفیت به مفهوم تطابق با نیازمندی‌ها تعریف شود، طرح‌های عمرانی باید ازچنان کیفیتی برخوردار باشند که نیازمندی‌های تعیین‌شده در تعریف طرح را برآورده سازند که به یقین ناظر بر تأمین اهداف مورد نظر جامعه است. (مجله پیام آبادگران ۱۳۸۶: ۲۰)

در گزارش ویژه که معین‌الدینی و همکارانش (۱۳۷۴) تهیه کرده‌اند، ازجمله عوامل عمده‌ی عدم موفق نبودن طرح‌های عمرانی را، طولانی‌شدن زمان اجرای طرح - که موجب هزینه‌های سرسام‌آور و اثربخشی ناکافی و همچنین عوامل محیطی و ثبات نداشتن در سیاستگذاری و مشکلات بین‌المللی و نبودن تأمین اعتبار لازم می‌شود - می‌دانند.

بر اساس تحقیقات انجام شده در مرکز پژوهش‌های مجلس، مهم‌ترین مشکلات طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای را چنین بیان می‌کنند: روشن نبودن روش سنجش تناسب و تطابق طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای با اهداف برنامه‌های توسعه‌ای کشور، طولانی‌کردن زمان اجرای سرمایه‌گذاری، افزایش هزینه‌ی پروژه‌هایی به دلیل تأخیر و زیان ناشی از آن، افتتاح طرح‌هایی که ظرفیت‌های ایجاد شده آن‌ها به دلیل انقضای زمان مورد نیاز و نبودن قابلیت فنی قابل استفاده نیستند، نداشتن کفایت و تناسب پیش‌بینی‌های اعتباری در قوانین بودجه، ابهام در چگونگی تصویب و نیز مرجع تصویب کننده آن‌ها، تخصیص ندادن بهینه منابع و کاهش نسبت ستانده‌ها به هزینه‌های پرداخت شده، و در پایان به این نتیجه رسیدند که در میان مشکلات یاد شده، مشکلات اعتباری بیشترین سهم را دارد. (دفتر مطالعات برنامه و بودجه ۱۳۸۵: ۲)

بیان مسأله

بودجه عمرانی^۵ در توسعه‌ی امور زیربنایی و زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی نقش مهمی دارد و از طریق اعتبارات عمرانی به برخی از اهداف میان‌مدت و بلندمدت دست می‌یابد، ولی مشکل در همین‌جاست چون تأخیر در مبادله‌ی موافقتنامه، روند اجرای بودجه را برای دریافت و مصرف اعتبارات تخصیص داده‌شده با مشکلات جدی و خطر توقف امور روبه‌رو خواهد ساخت. از دیگر مشکلات، تخصیص ندادن اعتبار مورد نیاز، نداشتن مطالعه و تحقیق کافی در انجام برخی

1. Miller & russek (1997)
2. Tstsumi (2008)

3. Weil (2003)
4. Waroonkun (2008)

5. Construction Budget

۸۴/۹ درصد است که ۹۲ درصد آن هزینه شده است. اعتبارات عمرانی استانی در سال ۱۳۸۵، به استان تهران با ۸۹۶ طرح ۳۲۳۳ میلیارد ریال برای اجرای ۲۷۸۷ پروژه اختصاص داده شده است. اعتبار تخصیص داده شده در سال ۱۳۸۶، مبلغ ۳۷۶۷۴۰۶ میلیون ریال و اعتبار هزینه شده ۳۴۸۷۱۲۸ میلیون ریال و درصد هزینه به تخصیص ۹۲/۶ و درصد تحقق ۷۶/۴ بوده است.

در قانون بودجه سال ۱۳۸۶ کل کشور، مبلغ ۴۳۴۸۱ میلیارد ریال اعتبار برای اجرای طرح‌های عمرانی استان به تصویب رسید. به طور متوسط تخصیص اعتبارات عمرانی استانی در سال ۸۶ بالغ بر ۷۷/۲ درصد است که ۹۴/۹ درصد آن هزینه شده است. در مقایسه با سال ۱۳۸۵، اعتبارات عمرانی استانی مبادله شده ۱۳/۴ درصد افزایش یافته است. در سال ۱۳۸۶، در اعتبارات عمرانی استانی به استان تهران با ۹۵۲ طرح، ۴۵۶۲ میلیارد ریال برای اجرای ۲۶۹۹ پروژه اختصاص داده شده است.

در سال ۱۳۸۷ اعتبار تخصیص داده شده ۴۴۹۸۹۶۷ میلیون ریال و اعتبار هزینه شده ۳۶۵۳۱۴۱ میلیون ریال و درصد هزینه به تخصیص ۸۱/۲ و درصد تحقق ۸۰/۲ بوده است.

در قانون بودجه سال ۱۳۸۷ کل کشور، مبلغ ۵۳۵۵۰ میلیارد ریال اعتبار برای اجرای طرح‌های عمرانی استان به تصویب رسید است. در بودجه‌ی نهایی، سهم اعتبارات استانی برابر ۵۷/۷ درصد است. به طور متوسط تخصیص اعتبارات عمرانی استانی در سال ۸۷ بالغ بر ۸۶/۱ درصد است که ۹۶ درصد آن نیز هزینه شده است.

اعتبارات عمرانی استانی در سال ۱۳۸۷، استان تهران با ۱۰۰۴ طرح، ۴۵۵۵ میلیارد ریال برای اجرای ۲۶۳۶ پروژه اختصاص داده شده است.

این نکته حائز اهمیت است که در تمام سال‌ها با توجه به اعتبار مصوب، اعتبار تخصیص ندادند و اعتبارات همیشه کمتر از حد مصوب بوده است.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

این تحقیق در پی آن است که مشکلات تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی را در اداره‌های عمرانی استان تهران بررسی کند تا با ارائه آن موجب اثربخشی اجرای بودجه به‌وسیله‌ی دولت شود.

هدف‌هایی که این پژوهش در بر می‌گیرد، شناخت مشکلات موجود در راه تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی در استان تهران، شناخت عوامل بازدارنده، بررسی مسائل اجرای بودجه از نظر تخصیص آن، شناسایی موانع تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی، شناسایی موانع تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی در مراحل خرج و جلب توجه مسئولان به توانایی سازمان اداری و تشکیلات در پشتیبانی از اجرای بودجه.

بررسی‌ها و محدودیت در به کارگیری نیروی کارآمد است که معضلاتی را در روند اجرای طرح‌های عمرانی به وجود می‌آورد. همچنین شفاف‌نبودن وظایف یکی از دیگر مشکلات در طرح‌های عمرانی است و دیگر اینکه دولت از بودجه‌ی عمرانی کشور برای کسری بودجه جاری استفاده می‌کند.

تهیه و تنظیم بودجه‌ی کل کشور با مسائل و مشکلات گوناگونی روبه‌رو است، که برخی از این موانع و مشکلات در مراحل اجرای بودجه خود را نشان می‌دهد. هماهنگی میان برنامه و بودجه امری بدیهی و ضروری است، اما در عمل زمینه‌ها و ابزارهای لازم برای برقراری این هماهنگی به طور کامل فراهم نیست؛ به عبارت دیگر ارتباط صحیح و اصولی میان برنامه‌های پنج ساله و سالانه بودجه وجود ندارد. (Ettehad 1973: 54)

در سوئد روند تهیه‌ی لایحه بودجه بر مبنای سندی که به "چارچوب بودجه‌ای چند ساله"^۱ موسوم است، آغاز می‌شود. (Blondal 1998: 25)

براساس گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی، با نگاه به جدول اعتبار تملک دارایی‌های سرمایه‌ای استان تهران پی‌خواهیم برد:

در سال ۱۳۸۴ اعتبار تخصیص داده شده ۱۴۷۷۶۹۵ میلیون ریال و اعتبار هزینه شده ۸۴۵۸۲۲ میلیون ریال و درصد هزینه به تخصیص، ۵۷/۲ و درصد تحقق ۴۸/۱ بوده است.

در قانون بودجه‌ی سال ۱۳۸۴ کل کشور، مبلغ ۲۲۴۱۶ میلیارد ریال اعتبار برای اجرای طرح‌های عمرانی استان به تصویب رسید. به طور متوسط، تخصیص اعتبارات عمرانی استانی در سال ۱۳۸۴ بالغ بر ۹/۹۳ درصد است که ۸۳/۲ درصد آن هزینه شده است. در سال ۱۳۸۴ در اعتبارات عمرانی استانی به استان تهران ۱۷۵۷۶۵۹ میلیون ریال اختصاص داده شده است. در سال ۱۳۸۵ اعتبار تخصیص داده شده ۳۱۴۱۷۳۳ میلیون ریال و اعتبار هزینه شده ۲۳۴۰۷۲۴ میلیون ریال و درصد هزینه به تخصیص ۷۴/۵ و درصد تحقق ۷۲/۶ بوده است.

در قانون بودجه سال ۸۵ کل کشور مبلغ ۳۶۲۲۲ میلیارد ریال اعتبار برای اجرای طرح‌های عمرانی استان به تصویب رسید. در بودجه‌ی نهایی، سهم اعتبارات استانی برابر ۲/۵۰ درصد است. به طور متوسط تخصیص اعتبارات عمرانی استانی در سال ۱۳۸۵ بالغ بر

جدول ۱- اعتبار تملک دارایی‌های استان تهران (ارقام بر اساس میلیون ریال)

سال	اعتبار مصوب	اعتبار تخصیص داده شده	اعتبار هزینه شده	درصد هزینه به تخصیص	درصد تحقق
۸۴	۱۷۵۷۶۵۹	۱۴۷۷۶۹۵	۸۴۵۸۲۲	۵۷/۲	۴۸/۱
۸۵	۳۲۲۲۵۵۱	۳۱۴۱۷۳۳	۲۳۴۰۷۲۴	۷۴/۵	۷۲/۶
۸۶	۴۵۶۱۹۶۹	۳۷۶۷۴۰۶	۳۴۸۷۱۲۸	۹۲/۶	۷۶/۴
۸۷	۴۵۵۴۸۷۸	۴۴۹۸۹۶۷	۳۶۵۳۱۴۱	۸۱/۲	۸۰/۲

مراحل خرج ۰/۹۲۹۰ درصد و برآورد نادرست بودجه ۰/۸۰۳۴ درصد به دست آمده است.

سؤالات تحقیق

- ۱- آیا تأخیر در تخصیص اعتبار باعث تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی می‌شود؟
- ۲- آیا بوروکراسی سبب تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران می‌شود؟
- ۳- آیا زمان پیش‌بینی برنامه‌ها، اجرای برنامه‌های عمرانی را به تأخیر بی‌اندازد؟
- ۴- آیا مسائل ساختاری درون‌سازمانی سبب تحقق نیافتن برنامه‌های مصوب عمرانی می‌شود؟
- ۵- آیا مراحل خرج سبب تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی می‌شود؟
- ۶- آیا برآورد نادرست بودجه سبب تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی می‌شود؟

فرضیه‌های تحقیق

- ۱- میان تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- ۲- میان بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- ۳- میان زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای برنامه‌ها رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- ۴- میان مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- ۵- میان مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.
- ۶- میان برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

اداره کل نوسازی و تجهیز مدارس استان تهران به عنوان دستگاه زیر مجموعه‌ی وزارت آموزش و پرورش، سازمان مسکن و شهرسازی استان تهران به عنوان دستگاه زیر مجموعه‌ی وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان صنایع و معادن استان تهران به عنوان دستگاه زیرمجموعه‌ی وزارت صنایع و معادن و اداره کل راه و ترابری استان تهران به عنوان دستگاه زیرمجموعه‌ی وزارت راه و ترابری، هر یک عمده پروژه‌های عمرانی وزارتخانه‌های مربوط را زیر پوشش خود قرار می‌دهند.

روش تحقیق و جامعه و نمونه

این روش از نظر مبانی، توصیفی با رویکرد زمینه‌یابی و از نوع همبستگی است. که روش پیمایشی یکی از روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌هاست و هدف پیمایش، استنباط علمی از طریق مقایسه‌ی دقیق خصوصیات مختلف است. با توجه به هدف تحقیق که شناسایی مشکلات اجرای بودجه است، روش‌شناسی کاربردی است. جامعه‌ی آماری این پژوهش، همه‌ی کارمندان مالی و اعتباری و بودجه و ذیحساب در چهار اداره‌ی کل در شهر تهران می‌باشد که شامل ۵۳ نفر هستند و پرسشنامه نیز به صورت تمام شماری میان همه افراد توزیع شده است.

ابزار جمع‌آوری داده‌ها

روش گردآوری اطلاعات از دو طریق کتابخانه‌ای (مراجعه به اسناد و صورت‌های مالی دولت) و توزیع پرسشنامه است. پرسشنامه را محقق تهیه کرده و شامل ۳۵ پرسش است. روایی این پرسشنامه از طریق بررسی روایی محتوا صورت گرفته است و به‌وسیله‌ی اساتید تأیید شده است، همچنین برای پایایی پرسشنامه ضریب آلفای کرونباخ^۱ محاسبه شد که پس از اصلاح پرسشنامه ۰/۹۶۵۷ است. برای هر یک از سازه‌های اصلی نیز آلفای کرونباخ به ترتیب تأخیر در تخصیص اعتبار ۰/۷۷۴۲ درصد، بوروکراسی ۰/۹۳۵۶ درصد، زمان پیش‌بینی برنامه‌ها ۰/۸۶۵۳ درصد، مسائل ساختاری ۰/۸۶۲۳ درصد،

جدول ۲- عملکرد مالی (اعتبار تملک دارایی‌های سرمایه‌ای) اداره‌ی کل نوسازی مدارس، اداره‌ی راه و ترابری، سازمان صنایع و معادن و سازمان مسکن و شهر سازی

سازمانها	اداره نوسازی مدارس	اداره راه و ترابری	سازمان صنایع و معادن	سازمان مسکن و شهر سازی
سال	درصد تخصیص	درصد تحقق	درصد تخصیص	درصد تحقق
۸۴	۸۴/۹	۶۴/۸	۷۷/۴	۵۸/۶
۸۵	۹۳/۳	۹۲/۹	۹۴/۵	۹۴/۴
۸۶	۹۹/۸	۹۹/۶	۹۸/۴	۹۶/۸
۸۷	۱۰۰	۹۸/۲	۸۲	۸۱
			۹۹/۹	۹۹/۸
			۸۹/۲	۸۵/۰
			۹۵/۴	۸۶/۵
			۸۲/۴	۵۵/۵

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

برای توصیف داده‌ها از جدول فراوانی و رسم نمودار و برای تحلیل داده‌ها از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن و تحلیل واریانس یکطرفه ANOVA استفاده شده است. داده‌های به‌دست‌آمده از پرسشنامه، به‌وسیله‌ی نرم افزار SPSS پردازش شده است.

نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌های تحقیق

آزمون فرضیه ۱: میان تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : میان تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

همان‌طور که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود، با توجه به سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰ که کمتر از ۵ درصد است، فرضیه صفر رد و فرضیه خلاف آن تأیید می‌شود. به عبارت دیگر، تأخیر در تخصیص اعتبار با تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری دارد. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۵۰۵، این رابطه مثبت است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۰۵) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

آزمون فرضیه ۲: میان بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : میان بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

مطابق جدول شماره ۳، در این فرضیه رابطه‌ی میان بوروکراسی با تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی بررسی شد که با توجه به سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰ فرضیه‌ی صفر رد و فرضیه‌ی خلاف آن تأیید می‌شود. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۶۳۰، این رابطه مثبت است. بنابراین فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۶۳۰) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

آزمون فرضیه ۳: میان زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای

آن‌ها رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای برنامه‌ها رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : میان زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای برنامه‌ها رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

در این فرضیه رابطه‌ی میان زمان پیش‌بینی برنامه از طریق سازه زمان اجرای طرح‌ها، عملیاتی شده و با تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی بررسی گردیده است. همان‌طور که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود، در سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰ است، فرضیه صفر رد و فرضیه خلاف آن تأیید می‌شود. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۶۳۳، این رابطه مثبت است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای آن‌ها» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۶۳۳) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

آزمون فرضیه ۴: میان مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : بین مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

با توجه به سطح معناداری ۰.۰۰۰، فرضیه صفر رد و فرضیه‌ی خلاف آن تأیید می‌شود. در این فرضیه میان مسائل ساختاری - که از طریق سازه‌هایی مانند دستگاه اجرایی، ساختار سازمانی، سطوحی روش‌های قدیمی، نبودن نظارت دقیق، کمبود تخصیص بودجه و اعتبار، نداشتن تناسب زمانی، کمبود درآمد، کمبود اعتبارات مصوب و عوامل انسانی، عملیاتی شده است - با تحقق نیافتن بودجه بررسی شد. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۵۷۵، این رابطه مثبت است.

جدول ۳- ضریب همبستگی اسپیرمن

متغیر	ضریب همبستگی اسپیرمن	سطح معنی‌داری
تأخیر در تخصیص اعتبار	۰.۵۰۵	۰.۰۰۰
بوروکراسی	۰.۶۳۰	۰.۰۰۰
زمان پیش‌بینی برنامه‌ها	۰.۶۳۳	۰.۰۰۰
مسائل ساختاری درون سازمانی	۰.۵۷۵	۰.۰۰۰
مراحل خرج	۰.۵۲۳	۰.۰۰۰
برآورد بودجه عمرانی	۰.۷۲۲	۰.۰۰۰

عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۲۳) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

آزمون فرضیه ۶: میان برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : میان برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

همان‌طور که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود، در سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰ فرضیه‌ی صفر رد و فرضیه‌ی خلاف آن تأیید می‌شود. در این فرضیه برآورد بودجه معمولاً از طریق توجیهات فنی و اقتصادی طرح‌ها عملیاتی و با تحقق نیافتن بودجه بررسی شده است. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۷۲۲ این رابطه مثبت است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۷۲۲) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۷۵) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

آزمون فرضیه ۵: میان مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_1 : میان مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.

H_0 : بین مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود ندارد.

در این فرضیه مراحل خرج که از طریق سازه‌هایی مانند تشخیص، تأمین اعتبار، تعهد، تسجیل، حواله، درخواست وجه و پرداخت بودجه عملیاتی شده است، با تحقق نیافتن بودجه بررسی شد. همان‌طور که در جدول شماره ۳ ملاحظه می‌شود و با توجه به سطح معنی‌داری ۰.۰۰۰ که کمتر از پنج درصد است، فرضیه صفر رد و فرضیه‌ی خلاف آن تأیید می‌شود. همچنین با توجه به ضریب همبستگی ۰.۵۲۳، این رابطه مثبت است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی

جدول ۴- زمان پیش‌بینی برنامه‌ها

مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربع	F تست	Sig.
بین گروه‌ها	۳	۵۶.۳۱۹	۳.۷۳۰	۰.۰۱۷
درون گروه‌ها	۴۷	۱۵۰.۹۷		
جمع	۵۰	۸۷۸.۵۱۰		

جدول ۵- جدول فاصله اطمینان

(I) سازمان	(J) سازمان‌ها	تفاوت میانگین‌ها (I-J)	انحراف استاندارد	سطح معنی‌داری	فاصله اطمینان ۹۵ درصد	
					حد بالا	حد پایین
اداره نوسازی مدارس	اداره راه و ترابری	-۸۹۷۴	۱.۴۷۲۳۳	.۵۴۵	۲۰۶۴۵	-۳۸۵۹۴
	سازمان مسکن و شهرسازی	-۲۸۸۱۰	۱.۴۴۳۸۹	.۰۵۲	۵۷۸۵۷	-۵۰۲۳۸
	سازمان صنایع و معادن	۲۵۵۵۶	۱.۶۳۸۲۶	.۱۲۵	۵۸۵۱۳	-۷۴۰۲
اداره راه و ترابری	اداره نوسازی مدارس	۸۹۷۴	۱.۴۷۲۳۳	.۵۴۵	۳۸۵۹۴	-۲۰۶۴۵
	سازمان مسکن و شهرسازی	-۱۹۸۳۵	۱.۴۹۶۵۵	.۱۹۱	۱۰۲۷۱	-۴۹۹۴۲
	سازمان صنایع و معادن	۳۴۵۳۰(*)	۱.۶۸۴۸۵	.۰۴۶	۶۸۴۲۵	۰۶۳۵
سازمان مسکن و شهرسازی	اداره نوسازی مدارس	۲۸۸۱۰	۱.۴۴۳۸۹	.۰۵۲	۵۷۸۵۷	-۵۰۲۳۸
	اداره راه و ترابری	۱۹۸۳۵	۱.۴۹۶۵۵	.۱۹۱	۴۹۹۴۲	-۱۰۲۷۱
	سازمان صنایع و معادن	۵۴۳۶۵(*)	۱.۶۶۰۰۵	.۰۰۲	۸۷۷۶۱	۲۰۹۶۹
سازمان صنایع و معادن	اداره نوسازی مدارس	-۲۵۵۵۶	۱.۶۳۸۲۶	.۱۲۵	۷۴۰۲	-۵۸۵۱۳
	اداره راه و ترابری	-۳۴۵۳۰(*)	۱.۶۸۴۸۵	.۰۴۶	-۰۶۳۵	-۶۸۴۲۵
	سازمان مسکن و شهرسازی	-۵۴۳۶۵(*)	۱.۶۶۰۰۵	.۰۰۲	-۲۰۹۶۹	-۸۷۷۶۱

اقدام اعتبارات بودجه دولت نیز به همان ترتیبی که در طبقه‌بندی اعتبارات بودجه منعکس است، در محل خود به مصرف برسد و همچنین ماده ۳۰ قانون برنامه و بودجه مصوب ۱۳۵۱ مجوزی برای تخصیص اعتبار به‌شمار می‌رود. (کیومرثی ۱۳۸۷: ۲۰۶).

بر اساس، اصل تخصیص، فعالیت‌های دستگاه‌های اجرایی در اوایل هر سال به علت دریافت نکردن تخصیص وجوه موردنظر، با کندی انجام می‌شود. (همان: ۲۹۵).

همچنین به استناد نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق (دوستی، ۱۳۷۸)، علل تأخیر و افزایش هزینه در پروژه‌های عمرانی جهاد سازندگی در فاز اجرا، را تخصیص نیافتن به‌موقع اعتبارات، و نبودن تعادل میان بودجه و حجم کار است.

درآزمایش فرضیه ۲ «میان بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه عمرانی اداره‌های استان تهران رابطه‌ی معناداری وجود دارد.» از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۶۳۰ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر هراندازه بوروکراسی بیشتر می‌شود، تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی اداره‌های استان تهران نیز بیشتر می‌شود. اما نه در، صد درصد موارد بلکه در ۶۳ درصد از آن، این امر امکان‌پذیر و این نتیجه قابل تعمیم است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «بوروکراسی و تأخیر در اجرای بودجه عمرانی اداره‌های استان تهران» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۶۳۰) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود. مارتون معتقد است، عواملی وجود دارند که می‌تواند باعث ناکارآمد بودن بوروکراسی شوند. برخی از رفتارهای بوروکراسی عبارتند از:

توجه بیش از حد به قوانین که موجب ترس و محافظه‌کاری و فن‌گرایی کارکنان می‌شود، تأکید بر غیر شخصی کردن روابط که منجر به بروز تعارض میان بوروکراسی و ارباب رجوع می‌شود، رفتارهای ماشینی، کاغذ بازی، رفتارهای خشک و بدون انعطاف، رازپوشی بیش از اندازه و نداشتن اشتیاق به تفویض اختیار و اکره در استفاده از آزادی عمل.

باید دانست که بروز این گونه رفتارها ناشی از نداشتن قابلیت و ناتوانی بوروکرات‌هاست. بنابراین شواهد نشان می‌دهد که رفتار بوروکراتیک، ناشی از تأکید بیش از حد بر عقلایی بودن سازمان بوروکراتیک و آثار نامطلوب آن است. همچنین مارکس نیز این صفات را بیماری سازمان می‌داند. (هدی ۱۳۸۶: ۱۰۱، ۱۰۰).

همچنین به استناد نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق (دوستی، ۱۳۷۸)، یکی از علل تأخیر در اجرای بودجه‌ی عمرانی، ناکارایی و تنگناهای نظام اداری است.

درآزمایش فرضیه ۳ «میان زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در

در تحلیل واریانس ANOVA در میان چهار سازمان که مورد مطالعه قرار گرفته‌است، تنها در فرضیه ۳ تفاوت وجود دارد.

با توجه به F محاسبه شده (۳.۷۳) و سطح معنی‌داری (۰.۰۱۷) می‌توان قضاوت کرد که میان میانگین نمره‌ی زمان پیش‌بینی برنامه‌ها به تفکیک چهار سازمان مطالعه شده، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بنابراین، برای مشخص شدن تفاوت‌ها از آزمون تعقیبی L.S.D استفاده می‌کنیم.

نتایج آزمون پیگردی LSD نیز بیانگر این است که میانگین میانگین نمره‌ی زمان پیش‌بینی برنامه‌ها به تفکیک چهار سازمان مطالعه شده، نشان می‌دهد اداره‌ی راه و ترابری از سازمان صنایع و معادن ($P \leq 0.05$ و $MD 3.45$) بزرگ‌تر سازمان صنایع و معادن هم به همان اندازه از اداره‌ی راه و ترابری کوچک‌تر است.

همچنین نتایج آزمون پیگردی LSD نیز حاکی از این است که میانگین میانگین نمره‌ی زمان پیش‌بینی برنامه‌ها به تفکیک چهار سازمان مطالعه شده، نشان می‌دهد سازمان مسکن و شهرسازی از سازمان صنایع و معادن ($P \leq 0.05$ و $MD 5.43$) بزرگ‌تر سازمان صنایع و معادن هم به همان اندازه از سازمان مسکن و شهرسازی کوچک‌تر است.

بحث و نتیجه‌گیری

فرضیه‌های ارائه‌شده در تحقیق پس از بررسی و انجام ضریب همبستگی و آزمون مقایسه میانگین‌ها و ضرایب همبستگی بررسی شد. به عبارت دیگر، رابطه‌ی میان متغیرهای مستقل و وابسته مشخص شد.

درآزمایش فرضیه ۱: «میان تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد.» از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۵۰۵ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر، هر اندازه تأخیر در تخصیص اعتبار افزایش می‌یابد، تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی بیشتر می‌شود. اما نه در صد درصد موارد بلکه در ۵۰ درصد از موارد، این امر امکان‌پذیر و این نتیجه قابل تعمیم است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «تأخیر در تخصیص اعتبار و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۰۵) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

به استناد اصول بودجه، که یکی از آن‌ها اصل تخصیص است، اقدام منابع بودجه باید به همان ترتیبی که در جداول طبقه‌بندی منابع منظور شده است، وصول و به حساب خزانه واریز شود و همچنین

ساختاری، سیستم‌های کنترلی، تکنولوژی تولید، سیستم‌های منابع انسانی، سیستم پاداش، فرهنگ سازمانی و روابط میان سازمان‌ها نیز توجه کرد. (نجف‌بیگی ۱۳۸۷: ۱۹۲)

در واقع لوین و استیفن الگویی ارائه داده‌اند که براساس آن، مدیریت استراتژیک از چهار بخش اساسی تشکیل شده است: بررسی دقیق محیطی، تدوین استراتژی، اجرای استراتژی، ارزیابی و کنترل؛ که در مرحله ۳ به مسائل ساختاری درون‌سازمانی می‌پردازند. (همان: ۱۹۳)

به استناد نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق، علایی (۱۳۸۱) دلایل دیر کرد در اجرای ۱۰ پروژه مورد تحقیق را، آشنایی نداشتن مدیران ارشد دستگاه‌های اجرایی، مدیر پروژه، مشاوران، پیمانکاران با دانش مدیریت و به‌ویژه مدیریت پروژه، مناسب نبودن فرهنگ و ساختار سازمانی دستگاه اجرایی، مشاوران و پیمانکاران برای برنامه‌ریزی، تحلیل و اجرای پروژه، مشخص نبودن جایگاه سازمانی مدیران پروژه‌ها و ساختار سازمانی دستگاه اجرایی، نداشتن اختیارات، امکانات کافی و بالاخره جابه‌جایی و تغییر آنان در حین اجرای پروژه بیان می‌کند.

درآزمایش فرضیه ۵ (میان مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی رابطه‌ی معناداری وجود دارد) از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۵۲۳ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر، هر اندازه به مراحل خرج بیشتر توجه شود، تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی بیشتر می‌شود. اما نه در صد درصد موارد بلکه در ۵۲ درصد از آن، این امر امکان‌پذیر و این نتیجه قابل تعمیم است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «مراحل خرج و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۲) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود. برای استفاده از اعتبارات مصوب در بودجه‌ی کل کشور مطابق ماده ۵۲ قانون محاسبات عمومی ایران مصوب ۱۳۶۶ اجرای بودجه (پرداخت هزینه) پنج مرحله دارد: تشخیص، تأمین اعتبار، تعهد، تسجیل و حواله.

طبق ماده ۵۳ محاسبات مصوب ۱۳۴۹ اختیار و مسئولیت تشخیص، تأمین اعتبار، تعهد، تسجیل و حواله به عهده‌ی وزیر یا رئیس مؤسسه و مسئولیت تأمین اعتبار به عهده ذی‌حساب است. (کیومرثی، همان: ۲۰۷)

- درآزمایش فرضیه ۶ (میان برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن بودجه‌ی رابطه‌ی معناداری وجود دارد) از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۷۲۲ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر، هر اندازه به برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی بیشتر توجه شود، تحقق نیافتن بودجه‌ی

اجرای برنامه‌ها رابطه‌ی معناداری وجود دارد.» از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۶۳۳ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر، هر اندازه زمان پیش‌بینی برنامه‌ها بیشتر می‌شود، تأخیر در اجرای برنامه‌ها بیشتر می‌شود. اما نه در، صد درصد موارد بلکه در ۶۳ درصد از آن، این امر امکان‌پذیر و این نتیجه قابل تعمیم است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «زمان پیش‌بینی برنامه‌ها و تأخیر در اجرای آن» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۶۳) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

به استناد این که گزارش‌های کاملی شامل مشکلات اقتصادی، سیاست‌های سال آینده، راه‌حل‌های کلی و بخشی، بررسی امکانات و محدودیت‌هاست. این گزارش حاوی پیش‌بینی کلی تعادل‌های اساسی اقتصاد در سال بودجه است، که سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی سابق همه ساله پیش از شهریور ماه آن را تنظیم می‌کند و براساس این گزارش، سیاست‌های بودجه‌ای تدوین می‌شود. (کیومرثی: ۱۹۲)

بیشتر پیش‌بینی هزینه‌ها متأثر از سیستم‌های مدیریتی و شخصی و حتی متأثر از جریان‌های سیاسی است و اعتبارات تخصیص داده شده به سازمان‌ها برای تأمین نیاز سازمان و انجام وظایف آن‌هاست می‌باشد. (همان: ۱۹۲)

به استناد نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق قطبی (۱۳۷۸) که عوامل مؤثر در تأخیر طرح‌های عمرانی شبکه‌ی فرودگاهی کشور به هشت عامل طبقه‌بندی کرده است و عامل دوم آن، نداشتن برنامه‌ریزی عملی در ایجاد پروژه‌هاست و همچنین به استناد نتیجه‌ی به‌دست آمده از تحقیق دوستی (۱۳۷۸)، علل تأخیر در اجرای برنامه‌های عمرانی، نداشتن برنامه‌ریزی صحیح است.

درآزمایش فرضیه ۴ (میان مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن این بودجه، رابطه‌ی معناداری وجود دارد) از آزمون ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. ضریب همبستگی این دو متغیر ۰.۵۷۵ و در سطح ۰.۰۰۰ معنی‌دار است و رابطه‌ی مستقیم و مثبت میان دو متغیر وجود دارد. به عبارت دیگر، هر اندازه به مسائل ساختاری درون‌سازمانی بیشتر توجه شود، تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی بیشتر می‌شود. اما نه در صدد صد موارد بلکه در ۵۷ درصد از آن، این امر امکان‌پذیر است و این نتیجه قابل تعمیم است. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه میان «مسائل ساختاری درون‌سازمانی و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۵۷) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود.

به استناد مدل‌های برنامه‌ریزی استراتژیک، ریچارد دفت، در مرحله اجرای برنامه‌ی استراتژیک باید به تهیه‌ی برنامه‌ی عملیاتی پرداخت و به مسائل ساختار درون‌سازمان مانند تکنولوژی، شکل

با توجه به پرسش‌های مطرح شده برای فرضیه‌ی ششم درباره تأثیر برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی بر تحقق نیافتن این بودجه و با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهاد می‌شود پیش‌بینی و برآورد بودجه به‌طور منطقی و با دقت کافی و به‌وسیله‌ی کارشناس خبره و با تجربه صورت گیرد و در برآورد آن به محیط جغرافیایی و فنی دقت شود.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

موانع تحقق بودجه‌ی عمرانی استان تهران طی سال چهارم برنامه‌ی چهارم توسعه در این سازمان‌های عمرانی را با سال پنجم توسعه بررسی کنید.

بررسی موانع تحقق بودجه‌ی جاری استان تهران طی چهار سال برنامه‌ی چهارم توسعه (مطالعه موردی سازمان‌های عمرانی: اداره‌ی کل راه و ترابری - اداره‌ی نوسازی و توسعه مدارس - سازمان مسکن و شهرسازی - سازمان صنایع و معادن)

منابع

- ابتهاج، ابوالحسن. (۱۳۷۱). *خاطرات ابوالحسن ابتهاج*. ج ۱، تهران، انتشارات علمی، ۲۹۷.
- اتحاد، مهرداد، (۱۳۵۴). *نگاهی به نظام بودجه ریزی در ایران*. تهران، مرکز آموزش‌های مدیریت دولتی.
- توکلی، احمد، (۱۳۸۶). *با طرح‌های نا تمام عمرانی چه کنیم*. فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۳.
- حلاج‌نیشابوری، شهرام، (۱۳۸۴). *طرح بررسی ضرورت و نحوه اولویت بندی طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای (طرح‌های عمرانی) ملی، گزارش جامع*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- داوری، کامبیز، (۱۳۸۴). *ضرورت پالایش و اصلاح مقررات طرح‌های عمرانی*. پیام آبادگران، شماره ۲۳۳، صص ۶۱-۶۲.
- دفتر مطالعات برنامه و بودجه، (۱۳۸۵). *وضعیت طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای و ضرورت اولویت‌بندی طرح‌های نیمه تمام ملی*. مرکز پژوهش‌های مجلس.
- دفتر مطالعات برنامه و بودجه، (۱۳۸۱). *بودجه ریزی در ایران - مسائل و چالش‌ها*. مرکز پژوهش‌های مجلس. چاپ اول.
- رجیمی بروجردی، علیرضا؛ ستوده‌ملاشاهی، محمدعلی، (۱۳۸۶). *بررسی عملکرد اعتبارات عمرانی استان‌ها در بخش حمل و نقل و رابطه‌ی آن با رشد اقتصادی با استفاده از روش MFR*. فصلنامه

عمرانی بیشتر می‌شود. اما نه در صد درصد موارد بلکه در ۷۲ درصد از آن، این امر امکان‌پذیر و این نتیجه قابل تعمیم می‌باشد. بنابراین، فرضیه‌ی پژوهش مبنی بر رابطه‌ی میان «برآورد نادرست بودجه‌ی عمرانی و تحقق نیافتن آن» تأیید می‌شود. شدت ارتباط این دو متغیر (۰.۷۲) در سطح بالایی ارزیابی می‌شود. در چند سال گذشته، مقالات متعددی در رابطه با استفاده از فنون ریاضی، از طریق کامپیوتر، فرآیند بودجه‌ای به چشم می‌خورد.

بودجه شامل برآوردهای کلیدی بی‌شماری است. یک برآورد کلیدی میزانی است که احتمال وقوع آن زیاد است. پس از تصویب آزمایشی بودجه، این امکان وجود دارد که با استفاده از کامپیوتر، توزیع احتمالات را برای هر یک از برآوردهای کلیدی عمده جانشین کنیم. این مدل چند بار تکرار شده است و توزیع احتمالات سود مورد انتظار، محاسبه و برای طرح‌ریزی استفاده می‌شود. (همان: ۳۱۹)

به استناد نتایج به‌دست آمده از تحقیق (قطبی، ۱۳۷۸)، برآوردهای نامناسب و تخمین نردن صحیح هزینه‌ها عامل سوم در تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی است. همچنین به استناد به‌دست آمده از نتایج تحقیق دوستی، بی‌دقتی در مطالعه و برآورد اولیه بودجه باعث تأخیر و تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی می‌شود.

پیشنهاد‌های برگرفته از نتایج تحقیق

با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده برای فرضیه‌ی چهارم درباره تأثیر مسائل ساختاری درون سازمانی بر تحقق نیافتن بودجه‌ی عمرانی و با توجه به نتایج به‌دست آمده، پیشنهاد می‌شود که به منظور بالا بردن مهارت و توانایی‌های علمی افراد در بخش عمرانی به تناسب نیاز، دوره‌های آموزشی مؤثر و مستمر را بگذرانند و همچنین به مسئولان پیشنهاد می‌شود که یک نظام ارزیابی و انگیزشی مناسب در سازمان عمرانی به‌وجود آورند.

با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده برای فرضیه‌ی دوم درباره تأثیر بوروکراسی بر تأخیر در اجرای بودجه عمرانی و با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهاد می‌شود جنبه‌های مثبت آن در نظر گرفته شود، یعنی هر چیزی سرجای خودش قرار گیرد و هماهنگی میان نظام اداری (بوروکراسی) و بودجه به وجود آید.

با توجه به پرسش‌های مطرح‌شده برای فرضیه‌ی سوم درباره تأثیر زمان پیش‌بینی برنامه‌ها بر تأخیر در اجرای آن‌ها و با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهاد می‌شود که تخصیص اعتبار در اوایل سال و بلافاصله پس از تصویب طرح، صورت گیرد تا تخصیص با فصل کاری پروژه‌ها تناسب داشته باشد و همچنین میان زمان تصویب طرح با آغاز عملیات اجرایی فاصله‌ی زیادی نیفتد.

- علمی- پژوهشی بررسی‌های اقتصادی، شماره ۳.
- آزاد اسلامی قزوین، چاپ اول، تهران.
- نجدبیگی، رضا، (۱۳۸۷). *سازمان و مدیریت*. انتشارات ترمه. چاپ اول.
- هدی، فرل، (۱۳۸۶). *اداره عمومی تطبیقی (مدیریت تطبیقی)*. ترجمه سیدمهدی الوانی و غلامرضا معمارزاده، اندیشه گوه‌ربار، چاپ دوم.
- Blondal, J., (1998), "The OECD public management service", budgeting in Sweden, pp 25-261.
- Clark, J. C.; Hindelang, Th. J.; Pritchard, R. E., (1989), capital Budgeting: Planning and Control of Capital Expenditures", 3rd ed, Englewood cliffs, NJ Prentice-Hall international editions, p 47.
- Devarajans, S.; Swaroop, V.; Zou, H., (1996), "The composition of public expenditure and economic growth", Journal of Monetary Economics, 37(2), pp 313-344.
- Diamond, J., (1989), "Government expenditure and economic", Growth: an empirical investigation, IMF, Working paper, may 15.
- Ettehad, M., (1973), "Budget and budgeting in iran", journal budget administration, Cento (central treaty organization), p 54.
- Fedderke, J.; Perkins, W.; Perkins, P.; Luiz, J. M., (2006), "Infrastructure al investment in long - run economic", Growth: South Africa 1875-2001, Word Development, 34, pp 1037-1059.
- Hall, P., (2002), "Urban and regional planning", 4th ed, London, Routledge, p17.
- Miller, S. m.; Russek, F. S., (1997), "Fiscal structures and economic", Grwth: Inter national evidence economic inquiry, 35, pp 603-616.
- Tstsumi, M.; Hajime, S., (2008), "Measuring the impact of large- scal transportation projects on land price using spatial statistical models", Reginnal Science, 187, pp 358-401.
- Waroonkun, T.; Rodney, S., (2008), "Modeling the international technology transfer process in construction projects: evidence from THAILAND", Journal of Technology Transfer, pp 667-687.
- Weil, D., (2005), "The Contemporary industrial relations system in construction: Analysis observations and speculations", Journal of Labor History, pp 447-471.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، (۱۳۸۲- الف). *لایحه برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۸۱-۱۳۸۴). انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، چاپ دوم، ص ۱.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، (۱۳۸۴). *نظارت بر عملکرد پنج ساله برنامه چهارم توسعه، گزارش اقتصادی سال ۸۳*.
- سلجوقی، خسرو، (۱۳۷۰). *بررسی مشکلات طرح‌های عمرانی در دستگاه‌های دولتی*. سازمان امور اداری و استخدامی. ص ۳۷.
- شبی‌ری‌نژاد، علی‌اکبر، (۱۳۸۷). *بودجه‌ریزی در ایران- بودجه و پارلمان*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- گزارش نظارتی پروژه های عمرانی استانی سال ۸۶، جلد اول: ارزشیابی عملکرد، معاونت نظارت راهبردی- دفتر نظارت بودجه
- گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال ۸۴، ج ۲، ارزشیابی عملکرد معاونت امور فنی- دفتر نظارت و ارزیابی طرح‌ها.
- گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال ۸۴، ج ۱، نظارت بر عملکرد معاونت امور فنی- دفتر نظارت و ارزیابی طرح‌ها.
- گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال ۸۵، ج ۱، نظارت بر عملکرد معاونت امور فنی- دفتر نظارت و ارزیابی طرح‌ها.
- گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال ۸۶، ج ۱، نظارت بر عملکرد معاونت نظارت راهبردی- دفتر نظارت بودجه.
- گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال ۸۵، ج ۱، ارزشیابی عملکرد معاونت امور فنی- دفتر نظارت و ارزیابی طرح‌ها.
- مجله پیام آبادگران. (۱۳۸۶). *مشکلات طرح‌های عمرانی و تأثیر آن بر عدم رشد و ماندگاری بنگاه‌های بخش خصوصی و پیمانکاری*. شماره ۲۳۸.
- معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، *گزارش اقتصادی سال ۸۶ و نظارت بر عملکرد سه سال اول برنامه چهارم توسعه*. معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، ج ۱.
- معین‌الدینی، پرستو؛ بابایی، علی‌اکبر؛ جواهردشتی، فرانک؛ هاشمی، سیما، (۱۳۷۴). *گزارشی پیرامون مشکلات اجرایی طرح‌های عمرانی، مدیریت طرح‌های عمرانی، عوامل عدم توفیق و ناکامی*. تدبیر. شماره ۵۲.
- موسی‌خانی، مرتضی؛ منشی‌زاده، مسعود، (۱۳۸۰). *بودجه*. دانشگاه